

ล้านนาวิถีใหม่เพื่อพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนตามแนวทางพระพุทธศาสนา
New Lanna for sustainable self-reliance in accordance with the Buddhism

พระครูใบฎีกาธนู ธนawatthano (เนียมวงศ์)

PhraKhrubidika Thanoo Thanawatthano (Niamwong)

สาขาวิชาสังคมศึกษา สังกัดวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

The Social Studies section of MCU, Phuttha Chinarat Buddhist College

sompong.tha@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

หลักการพึ่งตนเองในพระพุทธศาสนา (Principles of Self-reliance in Buddhism) เป็นหลักคำสอนสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่าง กับศาสนาดั้งเดิมของชาวชมพูทวีป (The Original Religions of Indian) อย่างสิ้นเชิง เพราะหลักการของศาสนาดั้งเดิมในชมพูทวีปโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ เน้นศรัทธา ความจงรักภักดี การยอมสยบต่อเทพเจ้า ซึ่งเชื่อเรื่องการมีอำนาจของพระเจ้าอย่างไม่มีขอบเขต สามารถให้คุณให้โทษได้ตามความพอใจของพระองค์ มนุษย์จำเป็นต้องเชื่อฟัง แสดงความเคารพต่อพระเจ้า จำเป็นต้องศรัทธาด้วยการบวงสรวง การอ้อนวอน โดยหวังว่าจะได้รับการโปรดปราน ได้โชคลาภ หรือการปกป้องคุ้มครองให้ปราศจากภัยพิบัติต่าง ๆ จากเทพเจ้าทั้งหลาย จึงเป็นเอกลักษณ์ (Identity) เฉพาะของชนชาวชมพูทวีปตั้งแต่อดีตมาแล้ว

ซึ่งแตกต่างจากพระพุทธศาสนาอย่างสิ้น เพราะศาสนาพุทธสอนให้ผู้คนพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ตามความจริงด้วยปัญญา อีกทั้งยังสอนให้ผู้คนพึ่งตนเอง มากกว่าการร้องขอจากพระเจ้า แม้ว่าหลักแห่งการพึ่งตนเองจะเป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาตนเองของปัจเจกบุคคล จากการพัฒนาในเบื้องต้น คือ การทำตนให้มีความพร้อมด้วยปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต จนสามารถยกระดับจิตใจของตนให้ก้าวสู่การมีที่พึ่งอันประเสริฐอย่างมั่นคงด้วยการบรรลุพระนิพพาน เป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างถาวร ซึ่งทำให้เห็นว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับชีวิตของคนในสังคมทุกระดับ เนื่องจากพระพุทธศาสนามีคำสอนมากมายที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้พัฒนาชีวิต ชาวล้านนาหรือชาวไตโบราณมีรากฐานการดำรงชีวิตในรูปแบบของสังคมเกษตรกรรมแบบพอเพียงและพึ่งตนเอง โดยชาวล้านนานั้นจะอาศัยอยู่กับธรรมชาติ มีโลกทัศน์และคติความเชื่อเรื่องผี การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาปรับใช้ในการดำรงชีวิตของชาวล้านนาจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมากในการสร้างการพึ่งพาตนเอง และเป็นการพัฒนาชีวิตของชาวล้านนาให้ดีขึ้น

Abstract

The principle of self-reliance in Buddhism is an important doctrine that reflects the differences. Completely with the traditional religion of the Indians It is the principle of traditional religion in the Indian subcontinent, especially Brahmanism, emphasizing faith, devotion and submission to the gods. Belief in God's infinite power can lead you to punish it according to His

pleasure. Humans need to obey and show respect to God. It is necessary to believe in sacrifice, prayer, in the hope of favor, fortune, or protection from the disasters of the gods. It is a unique identity of the Indian subcontinent since the past.

Unlike Buddhism, Buddhism teaches people to consider things according to the truth with wisdom. It also teaches people to be self-reliant instead of asking God. Although the principle of self-reliance is an important doctrine in Buddhism that illustrates the principle of self-development of the individual. It comes from the initial development, which is to be fully equipped with the basic factors of living, able to raise one's mind to a stable noble dependence by attaining Nirvana. Freedom is permanently freed from desire. This shows that the principles in Buddhism are related to the lives of people in all levels of society. Buddhism has many teachings that can be applied to improve life. The Lanna people or the ancient Tai people found their roots in the form of a self-sufficient and self-sufficient agricultural society. In which the Lanna people will live with nature There is a worldview and beliefs about ghosts. The application of Buddhist principles in the life of the Lanna people is therefore very necessary to build self-reliance and improve the lives of Lanna people.

คำสำคัญ การพึ่งตนเอง

บทนำ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน และต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อความอยู่รอด ดังนั้นชุมชนจึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพื่อพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือกัน ในการให้ค่านิยมเกี่ยวกับชุมชน นักวิชาการส่วนใหญ่มีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่าองค์กรชุมชนเป็นองค์กรทางสังคมหรือพื้นที่ที่มีกลุ่มคนที่มีความสนิทสนมรู้จักกัน โดยการรวมกลุ่มเป็นไปเพื่อความสงบสุขพร้อมทั้งเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นที่ส่วนใหญ่ และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้ อย่างไรก็ตาม ผลของการพัฒนาประเทศโดยภาพรวมที่ผ่านมาของประเทศไทย การพัฒนาในเขตเมืองใหญ่ แต่ชนบทกลับอ่อนแอลง ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดกระบวนการจัดองค์กรหรือกลุ่ม เพื่อผนึกกำลังของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดศักยภาพหรือพลังของชุมชนและนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน

ชาวล้านนาหรือชาวไทโบราณมีรากฐานการดำรงชีวิตในรูปแบบของสังคมเกษตรกรรมแบบพอเพียงและพึ่งตนเอง โดยชาวล้านนานั้นจะอาศัยอยู่กับธรรมชาติ มีโลกทัศน์และคติความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเหมือนกับชนเผ่าอื่นๆ ของเอเชียก่อนอิทธิพลคติความเชื่อทางพราหมณ์-ฮินดู จะแผ่เข้ามาในดินแดนที่ตั้งถิ่นฐานของคนไทยอย่างน้อย 1,400 ปีที่แล้วในยุคก่อนทริภุชชัย ศาสนาพุทธเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อพัฒนาการด้านทัศนคติความเชื่อและวัฒนธรรมของคนในดินแดนที่ภายหลังเป็นอาณาจักรล้านนา พุทธศาสนาเจริญขึ้นทีละน้อย และเจริญเป็นอย่างมากในสมัยพระเจ้าติโลกราชตลอดจนสมัยพระเมืองแก้ว กล่าวกันว่าถือเป็นยุคทองของล้านนา แต่คติความเชื่อเรื่องผีและพราหมณ์-

อินดู ไม่ได้หมดไปออกจากสังคมของชาวล้านนาเลยทีเดียว แต่ยังคงเสริมสร้างเอกลักษณ์แบบแผนโลกทัศน์ของชาวล้านนาให้มีลักษณะเฉพาะและผสมผสานที่เข้ากันอย่างลงตัว ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเศรษฐกิจส่งผลให้คติความเชื่อและศาสนามีแนวโน้มเสื่อมลงอย่างเห็นได้ชัด เพราะสังคมล้านนาเริ่มที่จะปรับตัวเข้าสู่สังคมเมืองถึงยุคที่เทคโนโลยีและเศรษฐกิจกำลังเจริญรุ่งเรืองสังคมของชาวล้านนาก็เริ่มจะเปลี่ยนไปกลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่าในปัจจุบัน วิถีชีวิตของชาวล้านนาก็เริ่มเปลี่ยนไปเนื่องจากบริบทของสังคมเปลี่ยนไปนั่นเอง

ดังนั้นการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาปรับใช้ในการดำรงชีวิตของชาวล้านนาจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมากในการสร้างการพึ่งพาตนเอง การพึ่งตนเองตามหลักพุทธศาสนสุภาษิตคือ “อตตาทิ อตตโน นาโถ” แปลว่า ตนแลเป็นที่พึ่งของตน หมายความว่า คนเราในระยะแรก ๆ มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่น เช่น บุตรต้องอาศัยบิดามารดาเป็นผู้เลี้ยงดูตั้งแต่เล็กจนโต ต้องอาศัยครูบาอาจารย์ศึกษาหาความรู้ แต่เมื่อเราเติบโตมีวิชาหาเลี้ยงชีพได้แล้ว เราจะต้องพึ่งตนเองในการทำมาหากิน ในการสร้างฐานะ และในการเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้ เพื่อใช้จ่ายใช้สอยในยามแก่เฒ่า นอกจากจะต้องทำตนให้เป็นที่พึ่งแก่ตนเองแล้ว เราก็จะต้องให้ผู้อื่นมีบิดามารดาเป็นต้น เหล่านั้นพึ่งเราได้ในสิ่งที่ท่านต้องการจะพึ่ง คนที่บิดามารดาเลี้ยงจนโตแล้ว ส่งเสียให้เรียนจนมีความรู้แล้ว ยังอาศัยแรงงานของบิดามารดาเลี้ยงชีวิตต่อไป จัดเป็นบุคคลที่เปล่าประโยชน์ นอกจากเป็นที่พึ่งแก่ตนเองไม่ได้แล้วยังทำตนให้เป็นภาระแก่ผู้อื่นด้วย ดังนั้น บุคคลผู้มีปัญญาพึงรีบสร้างฐานะเพื่อเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง

การพัฒนาปัญญาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนล้านนาวิถีใหม่

การพัฒนาปัญญาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนล้านนาวิถีใหม่เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริงเริ่มตั้งแต่ ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ตรวจสอบ คัดกรองต่อๆ สร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่งเน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่มันเป็นตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิตที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหาไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์ หลักทั้ง 3 ประการที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบของชีวิตที่ดีงาม เราก็ฝึกคนให้เจริญงอกงามในองค์ประกอบเหล่านี้นำเข้าสู่การเข้าถึงอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง

การพัฒนาปัญญาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนล้านนาวิถีใหม่ เป็นตัวนำทางและพัฒนาพฤติกรรม การพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวางสามารถแยกออกไปได้หลายด้านและมีความสลับซับซ้อนหลายชั้นหลายระดับ ดังนี้

1) ปัญญาช่วยให้ดำเนินชีวิตชุมชนล้านนาวิถีใหม่ อย่างมีประสิทธิภาพประสบความสำเร็จ ถือเป็นปัญญาที่เกิดจากการมีความรู้ความเข้าใจในข้อมูล ความรู้ รวมทั้งศิลปวิทยาการต่างๆ โดยรู้และเข้าถึงเนื้อหาความหมายได้อย่างถูกต้องชัดเจน, ปัญญาที่เกิดจากการรับรู้ เรียนรู้ อย่างถูกต้องตามเป็นจริงหรือตรงตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ หรือตามที่มันเป็น, ปัญญาที่เกิดจากความรู้จักจิบสาระของความรู้หรือเรื่องราวต่างๆ รู้จุด รู้ประเด็น สามารถยกขึ้นพูด ยกขึ้นชี้แจง หรือยกขึ้นวางเป็นหลักได้, ปัญญาที่เกิดจากความรู้จักสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและความต้องการของตน ให้ผู้อื่นรู้ตาม เห็นตาม, ปัญญาที่เกิดจากการคิดการวินิจฉัยที่ถูกต้องชัดเจนและเที่ยงตรง, ปัญญาที่เกิดจากความรู้จักแยกแยะวิเคราะห์วิจัยสืบสาวเหตุปัจจัยของเรื่องราวต่างๆ ที่จะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาและทำการสร้างสรรค์ต่างๆ ได้, ปัญญาเกิดจากความรู้จักจัดทำดำเนินการหรือบริหารจัดการกิจการต่างๆ ให้สำเร็จผล

ตามที่มุ่งหมาย, หรือ ปัญญาที่เกิดจากความรู้จักเชื่อมสัมพันธ์ประสบการณ์ ข้อมูลและองค์ความรู้ต่างๆ โยงเข้ามา ประสานเป็นภาพองค์รวมที่ชัดเจน หรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้ หยั่งเห็นใหม่ๆ ได้ เป็นต้น

2) ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตชุมชนล้านนาวิถีใหม่ถูกต้องดีงาม ถือเป็นปัญญาที่เกิดจากการ ความรู้ความเข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่อิงอาศัย หรือมีความสัมพันธ์สืบเนื่องส่งผลต่อกันตามเหตุ ปัจจัย, ปัญญาที่เกิดจากการมองเห็นภาวะและกระบวนการ ที่ชีวิต สังคม และโลกคือหมู่สัตว์ มีความเป็นมาและจะ เป็นไปตามกระแสแห่งเจตจำนง และเหตุปัจจัยที่ตนประกอบ สร้างสม จัดสรร และ มีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยอื่น ทั้งหลาย เรียกว่า เป็นไปตามกรรม

3) ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม ถือเป็นปัญญาที่เกิดจากความรู้เข้าใจเข้าถึง เท่าทันความจริงของสังขาร คือโลกและชีวิต ที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ จนสามารถวางใจถูกต้องต่อ สิ่งทั้งหลาย ทำจิตใจให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้ โดยสมบูรณ์ และมีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

ชุมชนล้านนาวิถีใหม่ ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา ถือเป็นระบบและเป็นกระบวนการพัฒนาคนหรือพัฒนามนุษย์ โดยมีเป้าหมายสำคัญ 4 ประการ คือ

1) การพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้และเป็นการพัฒนาความรู้เพื่อสร้างโอกาสในการ ดำรงชีพ

2) การพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้เกิดทักษะ ความเชี่ยวชาญในวิชาชีพ สามารถทำงานเป็นทีม และสามารถปรับตัวเข้ากับทุกสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

3) การพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อการอยู่ร่วมกัน โดยพัฒนาความเข้าใจผู้อื่น พัฒนาการอยู่ร่วมกัน กับผู้อื่น พัฒนาการจัดการความขัดแย้ง และเคารพในคุณค่าความแตกต่างหลากหลาย

4) การพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อเป็นการพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น เจริญขึ้น และสามารถแสดงออกได้ อย่างมีเสรีภาพ มีวิจารณ์ญาณ มีความรับผิดชอบในตนเอง รวมถึงมีความภาคภูมิใจในตัวเองในที่สุด

การพึ่งตนเองของชุมชนล้านนาตามแนวทางพระพุทธศาสนา

การพึ่งตนเอง (self-reliance) หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระมั่นคง สมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้มีได้ทั้งระดับปัจเจกชนและชุมชน คำว่า “ปัจเจกชนพึ่งตนเอง” หมายถึง การที่บุคคลสามารถดำรง อยู่ได้อย่างอิสระเช่น สามารถแยกตัวออกมาต่างหากจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิต ตัดสินใจเรื่องสำคัญๆ ได้หรือ สามารถขอคำแนะนำของผู้อื่นมาประกอบการตัดสินใจของตนนอกจากนี้ยังมีผู้แบ่งความหมายการพึ่งตนเองของ ชุมชนชนบทออกเป็น 5 ด้าน คือ

1) การพึ่งตนเองไต่ทางเทคโนโลยี (technological self – reliance) หมายถึง การมีปริมาณและ คุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องมือ เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีทางสังคม เช่น การวางโครงการ การ จัดการ เป็นการรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ การบำรุงรักษาให้คงสภาพที่อยู่เสมอ เพื่อใช้งานเทคโนโลยีซึ่งหมาย รวมถึงของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (folk – wisdom) ด้วย

2) การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (economic self-reliance) หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจที่มีความมั่นคงสมบูรณ์พูนสุขพอสมควรและให้เกิดความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลอยู่สูงพอสมควรถึงขั้นสมบูรณ์พูนสุขดังกล่าว

3) การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (natural resource self-reliance) ซึ่งหมายถึงสิ่งใดๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติในชุมชนหรือสามารถหามาได้จากธรรมชาติ มีความสามารถในการใช้ประโยชน์และรักษาธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่เสื่อมสลายไป

4) การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (psychological self-reliance) หมายถึง การที่สภาพจิตใจที่กลแข็งพร้อมที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นในการปกครองตนเอง ในการป้องกันภัยแล้ง ไข้ ภัย หนาว หรือยากได้อาศัยใจตนเอง

5) การพึ่งตนเองได้ทางสังคม (social self-reliance) หมายถึง สภาพการณ์กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่หรืออาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกได้ เป็นกลุ่มที่มีความรู้ความสามารถระดับหนึ่ง ติดต่อกันด้วยดีสม่ำเสมอ

การพึ่งตนเองของชุมชนล้านนาตามแนวทางพระพุทธศาสนา เป็นแนวคิดเชิงสัมพันธ์และเกี่ยวข้องทั้งด้านการเมือง สังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ โดยพิจารณาจากมิติต่างๆ ทั้งด้านวิวัฒนาการ การสร้างสรรค์ ด้านการปลดปล่อยสังคม ด้านความเป็นล้านนาและพัฒนาคุณค่า ศักดิ์ศรีจิตสำนึกต่อสังคมและจริยธรรมของมนุษย์อีกทั้งด้านความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติการพึ่งตนเองจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการผลิตแบบพอมีพอกิน ไม่พึ่งพาเทคโนโลยีไม่ปลูกพืชเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่มุ่งทำการเพาะปลูกเพื่อให้ได้อาหารและปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีพ ส่วนที่เหลือจากการบริโภคจึงจะนำไปขาย ซึ่งการกลับไปสู่การผลิตเพื่อพึ่งตนเองนั้นต้องทำควบคู่ไปกับการศึกษาที่มุ่งเน้นการถ่ายทอดความรู้และอุดมการณ์อันเหมาะสมแก่วิถีชีวิตแบบพึ่งตนเอง รวมทั้งการเรียนรู้ศักยภาพชุมชนของตนเอง เพื่อที่จะสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้

หลักการพึ่งตนเองในพระพุทธศาสนา เป็นหลักที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองของปัจเจกบุคคลและกลุ่มเป็นหลักสำคัญ โดยมีหลักการ คือในระดับบุคคลจะต้องมีคุณสมบัติที่ดี ที่พร้อมหรือที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาตนเองและครอบครัว ให้มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์คือมีทั้งศีลและธรรมควบคู่กันไปด้วย เช่น เคารพในหลักธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา เคารพกฎหมายของบ้านเมือง เป็นบุคคลที่มีความขยัน อดทน ประหยัด อดออม เสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เห็นความสำคัญของการพึ่งตนเอง มีความรู้จักพอ รู้จักสถานภาพตนเอง มีความคิดสร้างสรรค์ เป็นต้น ในระดับกลุ่ม จะต้องมียุทธศาสตร์ของกลุ่ม คือกรรมกรกลุ่ม สมาชิกและกฎเกณฑ์ที่เป็นพึงประสงค์ เช่น ความสามัคคี เอกภาพ ความซื่อสัตย์ ความจริงใจ กติกาที่เป็นธรรมมีความเป็นประชาธิปไตย กิจกรรมที่สร้างสรรค์เป็นประโยชน์แก่ชุมชนและสังคม ความปรารถนาดีต่อหมู่คณะต่อส่วนรวม สร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกลุ่มด้วยกันภายในชุมชน และความสัมพันธ์กับองค์กร หน่วยงานหรือสถาบันภายนอกชุมชน เป็นต้น เพื่อให้กิจกรรมหรือการดำเนินงานของกลุ่มและความเป็นไปของชุมชน มีคุณภาพ และสามารถสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อสมาชิกกลุ่ม คนในชุมชนและสังคมโดยรวม

วิธีการพึ่งตนเองเชิงพุทธ เป็นการนำเอาวิธีการพึ่งตนเองในพระพุทธศาสนาเข้าไปผสมผสานกับวิธีการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งสรุปได้ว่า วิธีการพึ่งตนเองเชิงพุทธบูรณาการมี 4 วิธี ได้แก่ (1) การกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความซื่อสัตย์ ความเพียรและปัญญา (2) การสร้างความเป็นกัลยาณมิตร ความปรารถนาดีต่อกัน (3) การเคารพในกฎระเบียบของกลุ่ม ชุมชนและสังคม (4) การพัฒนาตนเองอยู่เสมอ ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจและปัญญา

วิธีการพึ่งตนเองเชิงพุทธเน้นการปฏิบัติตามหลักธรรมทั้งระดับโลกียะและโลกุตระ เช่น ทิฐฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 โภคอาทิยะ 4 นาถกรณธรรม 10 ประการ ไตรสิกขา 3 ประการ สติปัฏฐาน 4 มรรคมืองค์ 8 เป็นต้น ได้เข้าไปผสมผสานอยู่ในวิธีการพึ่งตนเองของแต่ละชุมชน ตามสถานภาพและลักษณะเฉพาะของชุมชน เพราะการบูรณาการเป็นการเพิ่มเติมเข้าไปในวิธีการที่คนในชุมชนอยู่แล้ว เพื่อให้วิธีการพึ่งตนเองของชุมชนที่มีอยู่แล้วมีความสมบูรณ์และเกี่ยวข้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

แนวทางการพัฒนาชุมชนล้านนาเพื่อพึ่งพาตนเองตามแนวพระพุทธศาสนา

1. จิตใจที่มีเป็นธรรม หมายถึง จิตใจที่มีธรรมะ มีความหมั่นเพียรไม่กลัวลำบาก ไม่โลภมาก ไม่สันโดษธรรม ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย จะกำหนดแบบแผนการผลิต และทำให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ
2. แบบแผนการผลิต หมายถึง กำหนดแบบแผนการผลิตทำให้การผลิตเพื่อกินเองใช้เอง ทำให้ต้องทำหลายอย่าง เป็นเกษตรกรรมผสมผสาน ซึ่งทำให้มีกินมีใช้ครบ และธรรมชาติแวดล้อมมีความสมดุล
3. ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม หมายถึง ความสมดุลที่เกิดขึ้นเพราะแบบแผนการผลิตที่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม และขึ้นอยู่กับจิตใจมนุษย์ที่ไม่โลภมาก และการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้
4. การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง ระบบการผลิตแบบใช้เองกินเอง ความสมดุลธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อมกับพฤติกรรมที่ไม่ฟุ่มเฟือย ทำให้เศรษฐกิจได้สมดุล พอกินพอใช้ ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้สิน จึงมีชีวิตที่สงบสุข มีเวลา และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม
5. ชีวิตชุมชนและวัฒนธรรม หมายถึง ระบบชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว มีอาหารการกินที่เหลือเฟือ มีเวลาที่จะช่วยเหลือกัน สร้างสรรค์กัน และการผลิตทางวัฒนธรรมของชุมชนขึ้น คือ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความช่วยเหลือกัน มีสถาบันทางครอบครัวที่มั่นคง มีการนับถือลำดับอาวุโสและผู้เฒ่าผู้แก่ มีวัดเป็นสถาบันของชุมชนที่ช่วยพัฒนาจิตใจ เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา ทางสาธารณสุข ทางศิลปะและวัฒนธรรม เป็นสถานสังคมสงเคราะห์ และเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาทุกประเทศให้ความสำคัญกับการสร้างเจริญก้าวหน้าให้มีความทันสมัยโดยเน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นหลัก มีผลให้เศรษฐกิจของประเทศเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วทุกด้านส่งผลให้สังคมโลกมีการใช้ทรัพยากรเกินความพอดีขาดความรอบคอบ ทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดเหลือน้อยลงจนใกล้จะหมดไปหรืออยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมลงจนไม่สามารถสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นอย่างไร้ขีดจำกัด แม้ว่าปรากฏการณ์การ

พัฒนาดังกล่าวจะนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าแต่ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของมนุษย์ เกิดความเสื่อมโทรมด้านคุณธรรมจริยธรรมคุณภาพชีวิตของมนุษย์ถูกบั่นทอนลงเรื่อย ๆ เกิดการเลียนแบบ พฤติกรรมการผลิตและการบริโภคที่ไม่เหมาะสมส่งผลให้สังคมโลกต้องตกอยู่ในภาวะสังคมมีปัญหาและการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

จากสภาพปัญหาที่หลายประเทศทั่วโลกประสบกับภาวะความไม่ยั่งยืนของการพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมส่งผลให้ทั่วโลก ต่างแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่คำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกด้านอย่างสมดุลเพื่อก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ สังคมที่ดี มนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดี อยู่ดีกินดีควบคู่กันไปกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงสภาพเดิมและดีขึ้นอย่างยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวคิดที่ประนีประนอมระหว่าง กลุ่มที่นิยมการพัฒนากับกลุ่มที่นิยมสิ่งแวดล้อม ทั้งโลกที่ร่ำรวยและโลกที่ยากจนต่างก็มีความพึงพอใจในแนวคิดนี้เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ทำให้การพัฒนาและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ไปด้วยกันได้ กล่าวคือเป็นแนวคิดที่ไม่ได้ปฏิเสธ ความเจริญก้าวหน้าและมองว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งจำเป็นและสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมีการทำลายสิ่งแวดล้อม

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ใช่เรื่องใหม่และไม่ใช่เพียงประเทศไทยเท่านั้นที่ประสบปัญหาความไม่ยั่งยืนของการพัฒนา แนวคิดนี้เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2515 ประเทศสมาชิกองค์การสหประชาชาติได้เข้าร่วมการประชุมของสหประชาชาติที่มีชื่อว่า “การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสภาพแวดล้อมของมนุษย์” (United Nations Conference on the Human Environment) ที่กรุงสตอกโฮล์ม การประชุมครั้งนี้ได้ข้อสรุปว่า ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นผลมาจากความผิดพลาดของการพัฒนาในอดีตที่มุ่งการสร้างเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเน้นการสร้างควมมั่งคั่งทางวัตถุ เป็นความเจริญที่เสียสมดุลและไม่บูรณาการจึงต้องเปลี่ยนวิธีการพัฒนาเป็นวิธีใหม่ที่ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านสิ่งแวดล้อมและองค์ประกอบด้านคนซึ่งเป็นฐานสำคัญของการพัฒนาภายใต้กระแสการพัฒนาของโลกที่ต้องให้ความสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์และสิ่งแวดล้อม อย่างจริงจัง

องค์การสหประชาชาติได้เรียกร้องให้ทั่วโลกคำนึงถึงผลกระทบของการพัฒนาที่มีต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการใช้ทรัพยากรฟุ่มเฟือยที่ไม่มีสมดุลกับขีดจำกัดการตอบสนองของธรรมชาติโดยได้จัดประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development : UNCED) เมื่อ พ.ศ. 2535 ณ กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล ซึ่งเป็นที่มาของแผนแม่บทโลกที่ใช้เป็นกรอบทิศทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความยั่งยืน ในการประชุมครั้งนั้น ประเทศสมาชิกจำนวน 178 ประเทศรวมทั้งประเทศไทยได้รวมลงนามในการปฏิบัติตามแผนแม่บทดังกล่าว เพื่อกระตุ้นให้ประเทศต่าง ๆ หันมาให้ความสำคัญกับกำหนดกรอบทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างองค์รวม มุ่งสู่ดุลยภาพการพัฒนา

สำหรับแนวคิดการพัฒนาของประเทศไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้ให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักไม่สมดุลกับการพัฒนาด้านอื่น การพัฒนาประเทศนับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมาว่าถึงแม้การพัฒนาจะทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตแต่เป็นการเติบโตที่มีรากฐานการพัฒนาไม่เข้มแข็งขาดการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมอีกทั้งไม่ได้อำนาจถึงสิ่งแวดล้อมเท่าที่ควรจึงเป็นการเติบโตที่ไม่สมดุลและไม่ยั่งยืนเช่นเดียวกันกับสถาบันทั้งหลายที่ไม่ได้นับเรื่องการวางรากฐานให้เข้มแข็งและไม่ดูแลเรื่องการ

เพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาจึงเป็นที่มาของวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในทำนองเดียวกันมีผู้ใดให้แนวคิดว่าการพัฒนาของไทยที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย ทรัพยากรที่เคยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ถูกทำลายลงมากเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันมีการเลียนแบบพฤติกรรมการผลิตและการบริโภคที่ไม่เหมาะสม ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยเริ่มขาดความสมดุลกับสิ่งแวดล้อม กลายเป็นปัญหาสะสมที่ บั่นทอนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนไทยมาจนถึง ปัจจุบันและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนหากไม่มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาให้เหมาะสมและสมดุลอย่างองค์รวมทั้งมิติเศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) นั้นเป็นคำที่ใช้กันมากในการพัฒนาประเทศ มีการให้คำนิยามแตกต่างกันไปตามการแปลความของประเทศต่าง ๆ และโดมิผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายทัศนะ คำนิยามที่ได้รับการอ้างถึงบ่อยครั้งได้แก่คำนิยามที่บัญญัติโดยคณะกรรมการการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) หรือที่เรียกในอีกนามหนึ่งว่า Brundtland Commission เพื่อเรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตให้ ปลอดภัยและสอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติซึ่งที่ประชุมได้บัญญัติความหมายของคำว่าพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ในรายงานที่มีชื่อว่า Our Common Future ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนคือการพัฒนาเพื่อสนองต่อความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปต้องเดือดร้อนหรือสูญเสียโอกาสที่จะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อสนองความต้องการของคนรุ่นอนาคต และในทำนองเดียวกันหนังสือ Global Ecology Handbook ได้ระบุความหมายของคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นนโยบายที่สนองความต้องการของคนในปัจจุบันโดยไม่ต้องไม่ทำลายทรัพยากรซึ่งต้องใช้ในอนาคต

การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่ดำเนินไปโดยคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการตอบสนองความต้องการในปัจจุบันโดยไม่ส่งผลเสียต่อความต้องการในอนาคต เป็นการพัฒนาที่คำนึงถึงความเป็น “องค์รวม” คือการกระทำสิ่งใดต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งอื่น ๆ ซึ่งการพัฒนาตามแนวคิดนี้ยึดหลักความรอบคอบ และค่อยเป็นค่อยไปรวมทั้งเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ได้ปฏิเสธ “ระบบเทคโนโลยี” เพียงแต่ต้องคำนึงว่าเทคโนโลยีที่นำมาใช้นั้นเป็นไปในทางสร้างสรรค์หรือทำลาย ในทำนองเดียวกันมีผู้กล่าวถึงลักษณะที่แสดงถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นการผสมผสานระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนาที่สนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เปิดโอกาสให้ ทุกฝ่าย มีส่วนร่วมอย่างเสมอภาคและยุติธรรม มีการผสมผสานกิจกรรม เพื่อทำให้สังคมเกิดความผูกพันและอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางวัฒนธรรม คำนึงถึงการรักษาสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้อย่างสอดคล้องกับชุมชนเช่นเดียวกันกับแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นการพัฒนาในลักษณะบูรณาการเป็นองค์รวมที่ตัวแปรทั้งหลายต้องมาประสานกัน ครอบคลุมอย่างมีคุณภาพ แม้ว่าจะอยู่ในบริบทที่มีความหลากหลายบนความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจที่ต้องคำนึงถึงการพัฒนาตามขีดความสามารถในการแข่งขันบนพื้นฐานทรัพยากรของตนเอง ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่ต้องให้ความสำคัญกับการตอบสนองความต้องการของผู้เกี่ยวข้องอย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นความพยายามในการทำให้ดีขึ้นอย่างมั่นคงถาวรบนพื้นฐานของศักยภาพและทรัพยากรที่มีจำกัด โดยคำนึงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ให้เกิดความสมดุลทุกมิติเน้นการพัฒนาบนฐานทรัพยากร จุด

แข็งและศักยภาพของตนเอง รวมทั้งการสร้างความมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ตลอดจนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและยั่งยืนตลอดไป

ประเทศไทยได้รับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนมาปรับใช้ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระยะที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) รัฐได้เน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาเน้นการพัฒนาอย่างองค์รวม โดยใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนให้ขึ้นจนกระทั่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระยะที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ซึ่งเป็นกรอบทิศทางการพัฒนาประเทศที่ได้อัญเชิญและยึดแนวคิด “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นปรัชญานำทางในการบริหารประเทศโดยยึดหลักทางสายกลาง มุ่งการพัฒนาที่มีดุลยภาพระหว่างมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูลกันสู่การพัฒนาอย่างมีคุณภาพ มั่นคงและยั่งยืน นับเป็นการพัฒนาประเทศอย่างองค์รวม โดยประชาชนที่ส่วนร่วมมุ่งสู่เป้าหมายเดียวกันคือการพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของประชาชนอย่างถาวร

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการดำเนินการบนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างองค์รวมให้มีความสมดุลอย่างรอบด้าน โดยต้องคำนึงถึงทุกมิติอย่างรอบด้านทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาคำนึงถึงความเป็นองค์รวมในเชิงบูรณาการโดยพิจารณาผลเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายบนความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจที่ต้องคำนึงถึงการพัฒนาตามขีดความสามารถในการแข่งขันบนพื้นฐานทรัพยากรของตนเอง ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่ต้องให้ความสำคัญกับการตอบสนองความต้องการของผู้เกี่ยวข้องอย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม โดยไม่ส่งผลเสียต่อการพัฒนาในอนาคต

สรุป

หลักการเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ตามแนวพุทธ คือ การพัฒนามนุษย์ ตามหลักการพระพุทธศาสนา ด้วยการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้งสามด้านให้เป็นการพัฒนาเต็มทั้งคนก่อน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผล คือ ระบบแห่งไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นเฉพาะประเด็นที่พึงพัฒนาเป็นสำคัญ ดังนี้

ด้านพฤติกรรม เป็นช่องทางให้เกิดการพัฒนาต่อเนื่องไปถึงการพัฒนาด้านจิตใจและ ด้านปัญญาได้ดีด้วยด้านพฤติกรรม ได้แก่ ละความเคยชินที่ไม่เกื้อกูลโดยใช้วินัยและวัฒนธรรม เพื่อเร่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างเอาจริง ท่านให้ความสำคัญกับพฤติกรรมหาความสุขเพราะมีผลกระทบต่อพัฒนาการมาก

ด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจให้มีศักยภาพในการหาความสุขได้สูงขึ้นเสพบริโภคด้วยเท่าที่มีก็ได้ ไม่มีก็ได้ จนถึงขั้นมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ อย่างฉลาดและมีจุดหมายที่ นิรามิสสุข หมายถึงการมีความสุขเป็นอิสระโดยไม่อาศัยการเสพ มีคุณธรรมและมีความเพียร พยายาม ขยัน อดทนเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ด้านปัญญา มีความรู้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงของธรรมชาติ เสพบริโภคด้วยรู้เข้าใจคุณค่าแท้เป็นผู้บรรลุจุดหมายของการพัฒนามนุษย์และเป็นผู้ที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อสังคมมนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จะบรรลุจุดหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

เน้นหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธโดยยึดหลักบูรณาการ (Integratation) คือ หลักการของความสมดุล หมายถึงการทำให้สมบูรณ์ด้วยการนำหน่วยย่อยแต่ละหน่วยซึ่งมีความเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกันมารวมกันทำให้

เกิดความพอดีหรือสมดุล และองค์รวมนั้นมีการดำเนินไปด้วยดี มีภาวะและคุณสมบัติในตัวเอง เช่น คนเป็นองค์รวมเกิดจากกายกับใจ นอกนั้นยังมีส่วนประกอบอื่นๆ มากมายและส่วนประกอบอื่นๆ ก็เข้ามาบูรณาการประสานกัน โดยแต่ละส่วนก็มีพัฒนาการในตัวเอง ธรรมชาติและสังคมก็มีสภาพในการทำงานเดียวกันนี้ คือต่างเป็นองค์รวม

มนุษย์ที่บรรลุจุดหมายการพัฒนามนุษย์ทั้งระบบแล้วจะเป็นปัจจัยตัวกระทำนำระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้ไปในทางที่ดีก็เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ที่ดีของมนุษย์ เป็นแกนกลางประสานบูรณาการกับระบบขององค์รวมใหญ่เรียกว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนพัฒนาการของผู้ที่ได้รับการศึกษา เรียกว่า การเป็นผู้มีต้นได้พัฒนาแล้ว 4 ด้าน อันได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และ ปัญญาภาวนา โดย 4 ด้าน ต้องเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เสริมซึ่งกันและกัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

หนังสือภาษาไทย

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. บ้านกับเมือง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สัมพันธ์. 2529.

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์, “การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543

ดลพัฒน์ ยศธร. “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประเวศ วะสี, พุทธเกษตรกรรมกับศานติสุขของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : เอช. เอน. การพิมพ์.

ปรีชา เปี่ยมพงศสานต และคณะ. วิถีใหม่แห่งการพัฒนาวิถีวิทยาการศึกษาสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2543.

นิติ เอี้ยวศรีวงศ์, สังคมแห่งการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร : พี.เอ.สิฟวิ่ง.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม.2539.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด. 2549.

วิจารณ์ พานิช, การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ. 2549.

ลำปาง แม้นมาตย์. การจัดการความรู้ในองค์กร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นามมีบุ๊กส์. 2550.

สมคิด จาตุศรีพิทักษ์. แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจไปสู่ความยั่งยืน. วารสารเศรษฐกิจและสังคม. (พฤษภาคม-มิถุนายน 2546.

สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์. 2545. 50-51

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 7 “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวิตคนเชิงสังคมล้ำหน้าในสังคมวิถีใหม่”

วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2564 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สุพรรณิ ไชยอำพร, แนวความคิดทางทฤษฎีและความพยายามพึ่งตนเองระดับบุคคล. พัฒนบริหารศาสตร์. 2529.

สำนักงานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ยุทธศาสตร์แผนฯ 11. [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

http://www.nesac.go.th/office/onesac_papers/papers_files/paper_21.php [1 6 พฤษภาคม 2557]

สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ, เอกสารสาระการเรียนรู้ประกอบชุดวิชาหลักเทคนิคการบริหารและการวางแผน.

กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ.

อมรราวรณ ทิวถนอม. ดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย : มิติใหม่ของการพัฒนาประเทศ”, วารสาร

เศรษฐกิจและสังคม, ฉบับที่ 12 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2548)

หนังสือภาษาอังกฤษ

R.S Burt, Social Capital : Theory and Research. New York : De Grayer. 1992.